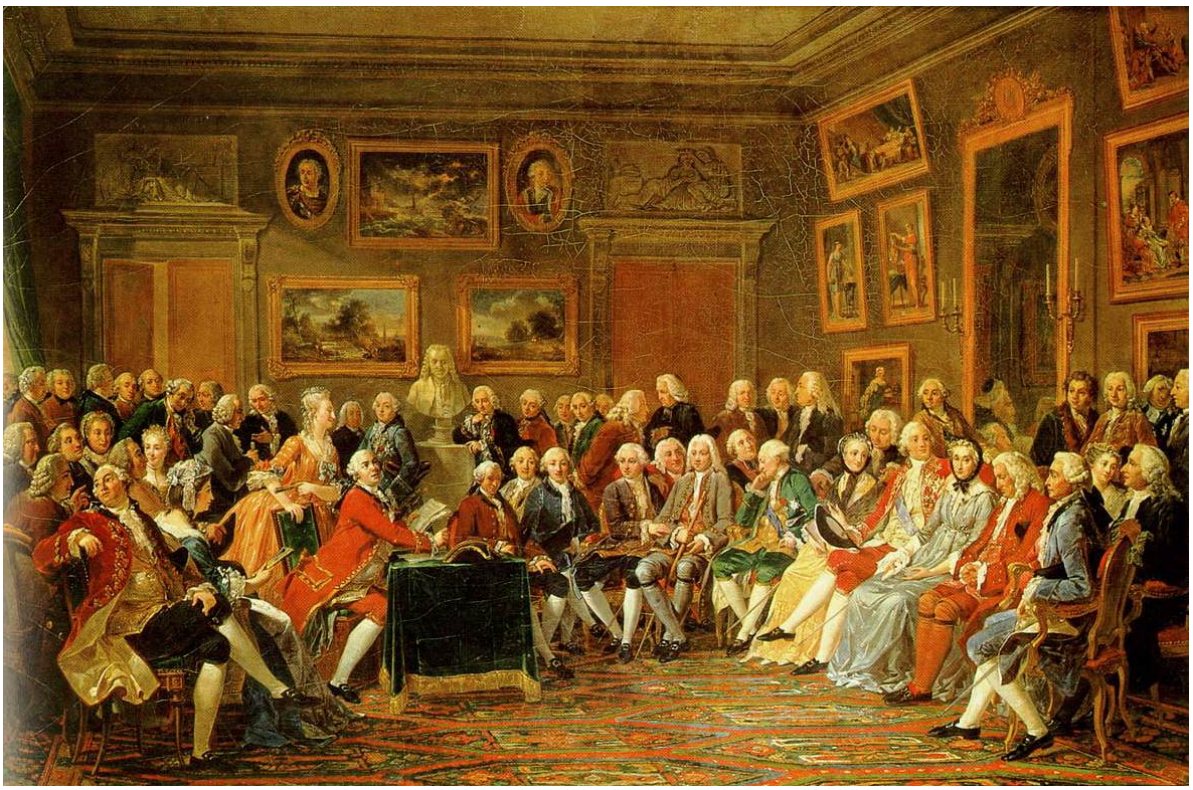
HISTÒRIA I VALORS

La transformació dels valors europeus

Norbert Bilbeny

Quadre del saló de madame Geoffrin, a França, l'any 1812. Font: imatge de domini públic pintada per Charles Gabriel Lemonnier

Què és Europa? Europa és un continent com un altre; però no ho sap. Ara bé: és un continent diferent dels altres. Però tampoc ho sap gaire. Perquè unes vegades es creu el centre del món, situant-se al bell mig del mapamundi. I, d'altres, Europa no sap, o voldria no saber, on és al mapa, per ignorància o per menyspreu de si mateixa.

El repte és ara que la Unió Europea avanci en la unitat al mateix temps que garanteixi la diversitat de les seves nacions i cultures. I que els ciutadans europeus ho vegin també així, sense haver de pensar que la tan aclamada "diversitat" és només per a les elits, que la gaudeixen a través dels seus ocis i negocis.

La formació dels valors europeus

Anomenem *valors* aquelles creences o representacions mentals ideals que serveixen per a mantenir costums o hàbits socials que ens interessen, o per a introduir-ne de nous. Si uns hàbits o costums ja han quedat obsolets, els valors que els revestien i sostenien també aniran en retirada. Tanmateix això podria passar en el futur d'Europa.

Els valors solen ser estudiats a petita o mitjana escala, no més. Fer-ho a la mida continental o planetària no està exempt de vaguetat, sinó d'errors. Per això caldrà en el nostre cas recordar, primer de tot, alguns trets fonamentals de la història del concepte d'Europa i veure si tenim una base, que no sigui especulativa, per a poder parlar de valors pròpiament europeus.

Paradoxalment, la idea d'Europa creix a mesura que creixen les divisions a l'interior del continent i que, al mateix temps, es té una certa consciència d'aquestes. Primer fou la pràctica divisió, el 314, de l'Imperi Romà, amb un eix que anà separant l'Est de l'Oest. La divisió, que donà origen a Constantinoble, la "nova Roma", s'esdevenia per una causa interna de l'imperi. Cosa que no succeí amb la segona escissió històrica, l'any 768, en ocasió del Sacre Imperi Romano-Germànic de Carlemany i el seu progressiu enfrontament amb l'Islam, que s'acostava des de la Mediterrània i que va produir la separació entre el Nord carolingi i el Sud musulmà.

La tercera divisió va ser arran del cisma d'orient i occident dins l'església cristiana, l'any 1054. Una causa, aquesta vegada interna, que conduirà a la línia divisòria entre l'Oest, de ritus llatí, i l'Est, de ritus grec. Però la quarta divisió haurà estat la més forta, aquella, igualment interna, que es produí dins la mateixa església d'occident, el 1517, entre el Nord protestant, seguidor de les tesis de Luter, i el Sud catòlic. Per a molts cristians va ser un cop només comparable al que la mateixa religió va patir aquell llunyà any 314, quan es dividia l'Imperi Romà i sentiren arribar la "fi del món". Els luterans, al segle XVI, foren vistos, salvades les distàncies, com es veu i condemna ara el jihadisme. Una veritable commoció que coincidia, alhora, amb l'expansió dels turcs pel mar Mediterrani. Per últim, la darrera divisió a l'interior d'Europa, i que haurà contribuït igualment a la seva autoconsciència, és la que tingué lloc el 1945 amb la derrota del nazisme, entre un Oest capitalista i un Est comunista.

Cada divisió d'Europa reforça la idea que les parts tenen d'elles mateixes i, indirectament, marcada per aquesta divisió, la idea mateixa d'Europa. Una idea, aquesta, que s'anirà formant amb l'esfondrament de l'Imperi Romà d'Occident, el 476, i amb la fi de l'Imperi Romà d'Orient, el 1453, any de la caiguda de Constantinoble en mans del poder otomà. La primera crisi induí l'emperador Justinià a recuperar des de Bizanci el vell imperi, la *renovatio imperii romanorum*, i a compilar tot el dret romà existent en un *Corpus Iuris Civilis*. La segona crisi imperial, la del segle XV, esperonà el moviment humanista i la imitació del món clàssic greco-llatí, el qual reverbera encara en la idea moderna d'Europa. No podem oblidar, però, en la formació d'aquesta idea, el protagonisme significat per la voluntat de recuperació imperial i, lligat amb això, per la força del cristianisme com a

instrument de la política. Vegem-ho més de prop.

> El repte és ara que la Unió Europea avanci en la unitat al mateix temps que garanteixi la diversitat de les seves nacions i cultures. I que els ciutadans europeus […] la gaudeixen a través dels seus ocis i negocis.

La represa, el 324, de la unitat de l'imperi per Constantí el Gran, des de l'antiga Bizanci, s'acompanyà d'un fet històric: el reconeixement dels cristians. Una religió que tindria caràcter estatal més endavant, el 380, amb l'emperador Teodosi. La *Vulgata*, o Bíblia en llatí, es començaria a traduir dos anys després a Roma per Sant Jeroni, qui mereixeria ser considerat un altre "pare d'Europa" en fusionar, en aquesta obra cabdal per als europeus, la saviesa dels antics hebreus, la lògica i els conceptes dels grecs i l'art literària de Ciceró. La següent combinació entre recuperació imperial i cristianisme la trobem el 527 amb Justinià, l'últim emperador que parlava en llatí i el primer a proclamar que la unitat de l'imperi pressuposava la de la fe i l'ortodòxia.

Renovació de l'imperi i religió vindran el 768 amb Carlemany, dit "pare d'Europa". La seva defensa contra el món musulmà i la rivalitat amb Bizanci alimentaran la unitat interior, centrada en la fe cristiana i la cultura llatina, amb aquesta llengua com la primera *lingua franca* decretada al continent. Similar conjunció no es tornarà a veure fins al 1516 amb Carles V. Descobridor del "Nou Món", la seva *Monarchia universalis* es basarà, com Carlemany, en la voluntat neo-imperial i d'unitat catòlica, ambdues esperonades ara des de fora per l'expansió turca i des de dins per l'amenaça protestant. I encara veurem una altra amalgama d'imperi i església amb la derrota de Napoleó i la reunió de les potències guanyadores, el 1815, a Viena, per delimitar el nou mapa del continent i tornar a l'Antic Règim: l'Europa de la "Restauració".

Quantes restauracions no haurà tingut Europa des d'aquella de Constantí el Gran? Els valors dels europeus van lligats a la seva cultura, i aquesta a la seva història eclesiàstica i imperial, que transmet i transforma els valors del món hebreu i greco-llatí. Hi ha una pre-Europa fins a Carlemany: la de la idea d'*Imperium* com a clau de volta. Hi ha, després, una proto-Europa, primer sota la idea de *Christianitas*, des de la primera Croada fins al segle XV, el de l'Humanisme.

En el Concili de Constanza, al mateix segle, les parts discutiren sobre la tàcita premissa que "Europa i la Cristiandat són la mateixa cosa", segons consta a les seves Actes (III). Molt abans, al segle XI, el papa Gregori VII digué a propòsit de les Croades: "En tota la Terra, on imperava August, ara impera Crist". Parlem d'una proto-Europa que continua, després, sota l'ensenya d'Occidens, des dels viatges de Colom fins al tractat, el 1648, de Westfalia, que posà la base de l'actual mapa d'Europa. Fins a la descoberta d'Amèrica, "Occident" era una part d'Europa; però a partir d'aquella data és una part d'Occident, començant a adquirir, dins del nou mapamundi, una certa noció de si mateixa.

Però Europa no serà per a ella mateixa *Europa*, unitat cultural, fins al segle XVIII, amb la crisi de la *Latinitas* i de la *Religio* —que havien perdurat com a paradigmes de l'Imperi Romà d'Occident—, i alhora amb l'esclat de la Il·lustració, que identificarà Europa amb valors cosmopolites com la pau, la llibertat i el progrés de les ciències. A partir del Segle de les Llums l'*Europeitas* es basarà en els valors seculars i democràtics més que en els religiosos i imperials. Rousseau postularà una "République Européenne".

L'anomenat "europeisme" així ho acabarà de reblar, el 1957, amb els Tractats de Roma, que fixaven els interessos comercials i el bon veïnatge entre les democràcies liberals com el motiu de la nova unió europea.

Els valors dels europeus

Els caps de govern de la Unió Europea aprovaren, el 2004, un projecte de Constitució que fou, però, rebutjat, el 2006, per la ciutadania d'alguns països de la Unió.

Els europeus, no s'identificaven amb els valors d'aquella Constitució? El seu article I-2 diu que són "Valors de la Unió" el respecte a la dignitat humana, la llibertat, la igualtat, la democràcia, l'Estat de dret i el respecte als drets humans, "inclosos els drets de les persones pertanyents a minories". Un reclam ben difícil de subestimar.

És cert que, durant la història d'Europa, l'Imperi va unir i alhora dividir. Que l'Església va ajudar a unificar i alhora va ser font de divisió. A les guerres mundials del segle XX uns cristians es barallaven a mort contra els altres. Però, amb tot, hi ha a Europa un llegat, un pòsit de valors comunitaris construïts i reconstruïts al llarg de gairebé dos mil anys d'història. Europa no és un *master symbol* com un altre. Quina experiència o prova més de la validesa dels ideals europeus i dels europeus calia per a aprovar una Carta Magna única del continent? Recordem. Roma va ser grega. La cristiandat va fer seu el món jueu. L'Església va ser romana. L'humanisme va ser hel·lenista. I la Il·lustració i la modernitat es volien cosmopolites. Per què témer la unitat europea? Que no era prou oberta al món, un signe mateix del món?

> Paradoxalment, la idea d'Europa creix a mesura que creixen les divisions a l'interior del continent i que, al mateix temps, es té una certa consciència d'aquestes.

Hi ha una certa correlació entre les grans regions europees i les seves llengües, la seva cultura, la seva religió i la seva política. Hi ha una Europa individualista i una altra comunitària; una més rica i una altra més pobra. Podríem parlar de quatre grans espais geo-culturals europeus: el franco-alemany, l'europeu central, el mediterrani i l'eslau. Però fem la divisió de Nord a Sud, o fem-la d'Oest a Est, és indiscutible que Europa té al segle XXI molts trets en comú. Allò més comú és la mútua relació de les cultures i els pobles

europeus; i també amb els de fora, com el món judeo-cristià, l'Islam o la influència nord-americana. De manera que allò que creiem més "propi" o original de cada tradició europea es deu en part a l'apropiació de tradicions alienes i a la renovació de la tradició pròpia amb nous ferments: del món grec fins a l'eslau, passant pel romà i pel germànic. En cada àmbit de llengua i vida europeus hi trobarem, doncs, la petjada d'altres àmbits i l'experiència d'allò vell com allò nou, la de cada començament com un recomençament.

Europa ha sotmès a altres pobles, ha perseguit als qui pensen diferent i ha provocat terribles guerres. Però l'opressió, la intolerància i la guerra no són valors; just amb valors, aquestes calamitats d'origen humà haurien pogut ser evitades. De la història mateixa d'Europa es desprenen alguns principis de conducta que haurien contribuït a aquesta prevenció: la distinció entre fe i raó, la separació entre el poder civil i el religiós, la diferència entre ciutadania i etnicitat, l'oposició entre ciència i superstició. D'Europa, també, han brollat idees amb valor universal com la democràcia, la civilitat, la racionalitat, la llibertat, la igualtat, la tolerància, l'humanisme, el desenvolupament, la dignitat humana, els drets de la persona o el benestar material.

Altres valors originals europeus són potser menys universals: el progrés tecnològic, l'Estat secular, la nacionalitat, l'autonomia de la persona, la igualtat social, el dret incondicional a la vida, la llibertat d'expressió o l'humanisme secular. Hi ha valors, però, que si bé Europa els ha fet seus, no són d'un exclusiu origen europeu —són co-originals— o bé han estat adquirits, com la veritat, el coneixement, la saviesa, l'espiritualitat, la civilització, la justícia, la felicitat, la bellesa, la salut, la pau, la comunitat o la compassió.

Els valors específics europeus

Si els valors europeus, originals o no del continent, són compartibles i no són exclusius, què hi pot haver d'"específic" o singular en els valors europeus? No és arbitrària l'etiqueta d'"europeus", i millor passar a dir- los "universals"?

Cal potser admetre d'entrada la lògica d'aquestes dues preguntes, o admetre-la del tot, si admetem que malgrat tot Europa és un continent diferent dels altres i si refusem l'alternativa d'anomenar els seus valors "occidentals", una etiqueta encara més controvertida.

Hi ha uns valors europeus que, no obstant això, són "específicament" europeus. Valors que no poden ser compartits per altres pobles o que, com sigui, no ho han estat. Són valors exclusivament europeus. Un d'ells és el valor mateix d'*Europa*. L'altre, el *mode europeu de tenir els valors*.

I) Europa com a valor. Europa com a valor és almenys tres coses, cap d'elles per cert incompatibles amb una visió no europea. Primer: representa la possibilitat d'un projecte supranacional que comença a fer-se realitat. S'està duent a terme un fet històric: l'assaig precursor d'una governació i una convivència cosmopolites. Alhora, Europa, com a valor, és la representació d'un ideal de democràcia, aquella que es funda en els principis de llibertat,

igualtat, Estat de dret, divisió de poders i pluralisme polític. I, en tercer lloc, Europa com a valor és fer presents i vinculants aquells valors que més caracteritzen el llegat moral i polític europeu i el singularitzen entre els d'altres regions del món.

En síntesi, aquests valors serien: 1) la Veritat racional, una aportació del món hel·lènic; 2) la Civilitat, o suma de Dret Civil més Ciutadania, herència del món romà; 3) la Dignitat humana, provinent de la tradició judeo-cristiana; i 4) el Pensament crític, que té el seu origen en l'Humanisme secular i en la Il·lustració. No triguem a veure, mentrestant, que un valor que travessa tots aquests quatre, i n'és, tanmateix, la seva condició de possibilitat: el valor de la llibertat.

Europa com a valor seria inconcebible sense l'ideal i l'imperatiu de llibertat. És un desideràtum, la font del qual es troba en la història mateixa d'Europa i el seu millor llegat moral i polític. No és un desideràtum fora de l'espai i del temps, ni arbitrari. Podem dir per tant que els deures dels europeus arrenquen de l'obligada memòria del llegat europeu. Potser el nostre primer deure com a europeus.

II) El mode europeu de tenir els valors. Una manera de concebre'ls, i de tractar d'encaixar-los, que fa també diferents els valors europeus. Evolucionem molt a poc a poc dels nacionalismes estatals a la supranacionalitat. Però també amb el risc de baixar, escales avall, de l'europeisme acceptable a un eurocentrisme revulsiu. Perquè cada valor dels europeus entranya el risc del seu oposat. Ho sabem, i perquè uns ho temen i uns altres prefereixen ignorar-lo, la fórmula a la qual aboca aquest mode europeu de tenir els valors és el del necessari *compromís* amb els valors. S'ha de reconèixer que la nostra relació amb els valors no és receptiva ni rutinària. Ni tan sols es permet ser confiada. És una relació d'alerta i compromís, que hauria de ser activa.

> Europa com a valor seria inconcebible sense l'ideal i l'imperatiu de llibertat. És un desideràtum, la font del qual es troba en la història mateixa d'Europa i el seu millor llegat moral i polític.

El més específic, doncs, dels valors europeus no rau sols en la seva especificitat de contingut —de fet ja universal—, sinó en la manera com els europeus conceben i es comprometem amb els seus valors. Som sabedors i estem advertits de la seva fragilitat i del risc d'esdevenir el seu contrari. Cada valor enquibeix el seu oposat com a origen, risc i possible destí. Tenim, per tant, el dret als valors ideals, però el deure de no ser ingenus i no sentir-nos amb una ànima innocent i refiada. Reconeixem que els valors europeus són *alterables*, amb el risc d'esdevenir *alternables*, si no tenim prou memòria i cura d'ells: poden canviar al seu contrari. No són valors equívocs, ni menys ambivalents, sinó sempre a frec de caure en l'ambigüitat si no fan prou per *descartar el risc d'alterar-se en el seu altern*. La singularitat europea és una paradoxa.

La història i el present d'Europa ens ensenya que els ideals europeus provenen del xoc i

debat amb els seus contraris; que es donen entre aquests contraris i podrien esdevenir en aquests. Així, si diem llibertat no podem ignorar que la seva gènesi va lligada amb la tirania, o amb el colonialisme, i amb el rebuig tot seguit d'aquests. Si diem tolerància ens porta també a tenir present l'ombra de la intolerància. O si diem europeisme no podem ignorar l'eurocentrisme.

Europa com a comunitat de cultures

La construcció de la Unió Europea és un procés. El seguiment o no dels valors influeix en els cicles d'expansió o contracció d'aquest procés. I és inevitable que sigui així. Pensar que la integració europea és política i que no té necessitat de vincles culturals no sols és un tòpic: és un error per a la mateixa integració.

Però que calgui tenir una consciència europea i avançar en els valors europeus, que són alhora universals, no vol dir que haguem de creure en una única i homogènia "identitat cultural europea". Reproduiríem a escala global allò que ens desuneix i enfronta a escala nacional i local: identificar la identitat política amb la identitat cultural, i identificar aquesta amb una identitat de caràcter primordial. És, doncs, el perill de l'etnicitat predominant sobre la civilitat; de la política etno-territorial manant sobre la civil-democràtica. Ara ho estem veient en el replegament nacionalista i els moviments xenòfobs d'alguns països europeus. En la imatge d'inhospitalitat cultural que en ocasions està donant el continent.

No obstant això, els valors ens permetran esborrar tot això, perquè no hem plegat d'Europa. Seria trist com a europeus pensar que ser europeu és "tenir nostàlgia d'Europa", com escriu Milan Kundera a *L'art du roman*. Però hem d'estar alertes, mentrestant, amb l'eurocentrisme. La comunitat de cultures que certament hi ha a Europa no justifica ni segurament fa desitjable una identitat europea unívoca i homogènia. No hauríem entès res de la polifonia de veus del gran cor europeu.

Norbert Bilbeny
Norbert Bilbeny és Catedràtic d'Ètica de la Universitat de Barcelona. Filòsof, escriptor, investigador i professor convidat a diverses universitats com Harvard i Berkeley, actualment forma part de la Comissió de Governança i del Consell de Govern de la UB. Bilbeny és especialista en interculturalitat i en l'ètica de la ciutadania.